

В. Сахнюк,

доктор філософії з права,
доцентка кафедри інформаційного права та юридичної журналістики
Національного університету водного господарства та природокористування

К. Рогозіннікова,

кандидат юридичних наук,
доцентка кафедри спеціальних юридичних
дисциплін та правоохоронної діяльності
Національного університету водного господарства та природокористування

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ ЗАТРИМАНОЇ ОСОБИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Постановка проблеми. Право на свободу та особисту недоторканність є одним із фундаментальних прав людини, яке не лише гарантує захист від свавільного затримання, але й забезпечує належну судову процедуру при будь-якому позбавленні свободи. Проблема полягає в тому, що, попри численні міжнародні та національні правові акти, практика затримання в Україні іноді відходить від європейських стандартів. Це створює потенційну загрозу порушення прав затриманих осіб, що підтверджується рішеннями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), які часто виявляють порушення статті 5 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) у справах проти України.

Аналіз досліджень і публікацій. Європейські стандарти забезпечення права на свободу та особисту недоторканність досліджували у своїх наукових працях А. В. Захарко, Т. О. Лоскутов, В. І. Манукян, В. М. Федченко та інші. Однак залишається необхідність подальшого вивчення обраної проблематики для досягнення повної відповідності європейським стандартам.

Метою наукової статті є аналіз європейських стандартів забезпе-

чення права на свободу та особисту недоторканність затриманої особи та відповідність їм національного законодавства та практики.

Виклад основного матеріалу. В історичній ретроспективі право на свободу та особисту недоторканність має глибоке коріння. Одним із ключових етапів у розвитку цього права є запровадження принципу habeas corpus, який вперше був зафіксований у Великій хартії вольностей (Magna Carta) від 1215 року і знайшов своє подальше закріплення в Habeas Corpus Act – англійському законі про свободу особистості від 1769 року.

Відповідно до його положень заарештованому були зобов'язані дати ордер на арешт або, якщо його не було, привести цю особу до судді (звідси – habeas corpus – принесіть тіло...), який вирішить, залишити затриманого на свободі чи взяти під варту. Причому за відмову в задоволенні прохання заарештованого відвести його до судді для вирішення його долі на відповідну посадову особу накладався значний штраф, а за повторне порушення цього закону йшло звільнення з посади. Понад те, і сам суддя не міг, під загрозою покарання, відмовити в процедурі habeas corpus.

Тобто закон мав реальні механізми, що гарантують його належне виконання. Значення цього закону переоцінити неможливо – всі демократичні країни без винятки містять у тій чи тій формі принципи *habeas corpus* [5, с. 21].

В державах, що належать до нормативно-актного типу правових систем згаданий принцип був відомий як «*interdictum de libero homine exhibendo*». «*Interdictum de libero homine exhibendo*» був важливою частиною римського права, оскільки забезпечував захист вільних громадян від свавільного позбавлення свободи та неправомірного утримання.

З часом принципи, закладені в *Habeas Corpus*, стали основою для розвитку прав людини у всьому світі. Вони отримали своє закріплення у міжнародних документах, таких як у Загальній декларації прав людини 1948 року (стаття 3) [2], Міжнародному пакті про громадянські й політичні права 1966 року (стаття 9) [6], Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року (стаття 5) [1].

У сучасному праві свобода та особиста недоторканність як цінність охоплює цілий комплекс гарантій, які захищають особу від свавільного затримання та ув'язнення.

Частина 1 статті 5 Конвенції проголошує, що «..нікого не може бути позбавлено свободи, крім випадків і відповідно до процедури, встановленої законом», а саме:

1) законного ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;

2) законного арешту або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

3) законного арешту або затримання особи, здійснене з метою доставлення її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти

вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

4) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою доставлення його до компетентного органу;

5) законного затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічно хворих, алкоголіків або наркоманів чи осіб, які займаються бродяжництвом;

6) законного арешту або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції..» [1].

Стаття 5 ЄКПЛ, яка проголошує досліджуване право була предметом численних розглядів у ЄСПЛ, який неодноразово підкреслював важливість цієї норми в демократичному суспільстві і роз'яснював, що основна її мета – не допустити необґрунтованого, довільного позбавлення людини свободи [11]. Головне значення статті 5 ЄКПЛ полягає в тому, що хоч право на свободу не є абсолютним (як, наприклад, коли йдеться про норми про заборону катувань), особа, проте, може бути затримана лише на законних підставах і – що вкрай важливо – сам цей закон має відповідати визначним європейським стандартам [5, с. 177].

Аналогічні ознаки права на свободу та особисту недоторканність зазначені і в Рішенні Конституційного суду у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011, де відзначається, що право на свободу та особисту недо-

торканність є одним з визначальних та фундаментальних конституційних прав людини. Отже, право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним і може бути обмежене, але тільки на підставах та в порядку, які чітко визначені в законі [15].

Забезпечення права на свободу у кримінальному провадженні є особливо важливим, оскільки внаслідок незаконного обмеження права на свободу можуть порушуватися інші права та свободи особи [4, с. 226]. У європейських стандартів забезпечення права на свободу та особисту недоторканність затриманої особи сформовані такі основні вимоги, які повинні бути закладені в національному законодавстві, зокрема, вони стосуються підстав затримання та процедури затримання.

Щодо першої вимоги, то ЄКПЛ передбачає, що затримання можливе з метою допровадження особи до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення [1]. В свою чергу кримінальне процесуальне законодавство України передбачає, що затримання є тимчасовим запобіжним заходом, яке застосовується з підстав та в порядку, визначеному КПК України [3].

В. М. Федченко та А. В. Захарко у своїй роботі класифікували нормативні підстави затримання наступним чином:

1) законне затримання, що здійснюється уповноваженою службовою особою та може бути не пов'язане з виявленням ознак кримінального правопорушення, тобто може не підпадати під жодну кримінально-правову кваліфікацію. Наприклад, затримання співробітниками Служби Безпеки України осіб, які проникли на об'єкти та в місця, що охороняються органами і підрозділами Служби Безпеки України (стаття 6,

стаття 7 Закону України «Про контрольно-розвідувальну діяльність»);

2) законне затримання як право будь-якої особи, що є складовою частиною соціально-корисної діяльності. Передбачається у стаття 207 КПК України та, зокрема, зобов'язує особу, яка здійснила затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, негайно повідомити уповноважену службу особу про даний факт;

3) законне затримання, передбачене в абзаці 1 частини 1 статті 522 КПК України. А саме законне затримання особи керівником дипломатичного представництва чи консульської установи України, а також призначеною ним іншою службовою особою (частина 2 статті 519 КПК України), якщо сам керівник є потерпілим унаслідок вчинення відповідного кримінального правопорушення;

4) затримання, яке може бути застосоване капітаном судна України;

5) затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді. До цієї групи підстав також слід віднести такі кваліфіковані види затримання: стаття 492 КПК України «Застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу» та стаття 582 КПК України «Особливості затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України»;

6) затримання уповноваженою службовою особою за ухвалою слідчого судді на підставі частини 3 статті 187 КПК України [16, с. 203].

В цілому ці підстави відповідають меті затримання, визначеній в ЄКПЛ. При цьому ЄСПЛ виробив позицію, що стандарт, запроваджений пунктом (с) частини 1 статті 5, не передбачає, що поліція повинна мати достатньо доказів для пред'явлення обвинувачення в момент затримання або в період попереднього ув'язнення («Петков і Профіров проти Болгарії» (Petkov and Profirov v. Bulgaria) [10; 8, с. 25].

Окремої уваги потребують вимоги в контексті процедури затримання. По-перше, важливо встановити момент затримання. Строк затримання особи без ухвали слідчого судді не може перевищувати 72 години з моменту затримання. Відповідно до статті 209 КПК України, особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Момент затримання є важливим для обчислення строків затримання. Так, для прикладу, у Постанові Верховного суду від 21.01.2020 року по справі № 756/8425/17 суд визнав істотним порушенням той факт, що ОСОБА_5 фактично був затриманий, однак усупереч вимогам частини 5 статті 208 КПК України протоколу про його затримання не було складено і процесуальних прав нероз'яснено, що поставило під сумнів законність протоколу огляду місця події, на якому вирішальною мірою ґрунтується обвинувачення ОСОБА_5 [9].

Також негативною є практика використання адміністративного арешту з метою затримання. Наприклад, у справі «Огородник проти України» ЄСПЛ наголосив, що неодноразово засуджував практику поміщення особи під адміністративний арешт для забезпечення можливості допитати її в якості підозрюваного у вчиненні кримінального злочину, не дотримуючись її процесуальних прав. Суд, зокрема, встановлював, що органи влади України часто вдаються до такої практики, щоб, за необхідності, обійти законодавчу вимогу про обов'язкову участь захисника [14].

ЄСПЛ у справах проти України зауважував випадки затримання не для цілей кримінального переслідування. Наприклад, у справі Луценко проти України (заява № 6492/11) [12], де було визнано порушення статті 18 ЄКПЛ, мова йшла про її

порушення разом зі статтею 5 ЄКПЛ. Це були випадки, коли суд визнав, що особа була заарештована не з метою кримінального переслідування чи з іншою метою, що є легітимною відповідно до цієї статті Конвенції. При цьому Суд не обов'язково повинен вказати ці реальні мотиви влади. Проте, як правило, ці причини мають політичний характер у широкому сенсі: позбавлення власності, обмеження можливості висловлювання політичної позиції тощо [7].

Справа Миханів проти України (№ 75522/01, 6 листопада 2008 року) стосувалася ще однієї доволі поширеної практики правоохоронних органів: маніпулювання звинуваченням з метою обійти рішення суду про звільнення обвинуваченого. У цій справі заявник був двічі звільнений з-під варті за рішенням національного суду. Однак одразу після рішень суду прокуратура, не звільняючи заявника, знову затримувала його за іншими звинуваченнями, що складали предмет того ж розслідування. ЄСПЛ зазначив, що, хоча для повторного затримання після рішення суду використовувалися звинувачення, формально відмінні від тих, яких стосувалося судові рішення, ці звинувачення складали частину того ж розслідування. ЄСПЛ зауважив, що ця ситуація створює враження, ніби органи влади «використовували загалом схожі звинувачення як привід для того, щоб продовжити тримання під вартою та обійти рішення суду про звільнення заявника». ЄСПЛ відзначив, що національне право не надає гарантій від подібного зловживання [13].

Як видно з проаналізованих справ, затримання особи правоохоронними органами часто здійснюється з порушенням права особи на свободу та особисту недоторканність. В цьому контексті на практиці забезпечити ефективну реалізацію існуючих норм, забезпечити ефективний судовий контроль за діяльністю правоохорон-

них органів, підвищивши прозорість, підзвітність і кваліфікацію правоохоронців.

Висновки. Аналіз європейських стандартів забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, свідчить про те, що Україна зробила значні кроки у гармонізації свого законодавства з міжнародними нормами. Однак на практиці все ще існують проблеми, зокрема затримання без належного юридичного обґрунтування та зловживання адміністративним арештом, що підтверджується рішеннями ЄСПЛ. З метою забезпечення відповідності європейським стандартам необхідно не лише вдосконалювати правове регулювання, але й підвищувати ефективність його реалізації на практиці.

Стаття присвячена дослідженню європейських стандартів забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в діяльності правоохоронних органів. Розглянуто історичні передумови виникнення цього права, починаючи з принципу habeas corpus, який було вперше зафіксовано у Великій хартії вольностей (Magna Carta) 1215 року і який знайшов своє подальше закріплення в Habeas Corpus Act – англійському законі про свободу особистості від 1769 року. Принцип habeas corpus передбачає захист особи від свавільного затримання, що стало основою для формування сучасних міжнародних стандартів, зокрема у Загальній декларації прав людини 1948 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року та Європейській конвенції з прав людини 1950 року.

У статті також висвітлено ключові положення статті 5 Європейської конвенції про захист прав людини, яка гарантує право на свободу та особисту недоторканність, а також механізми, за допомогою яких Європейський суд з прав

людини забезпечує дотримання цієї норми в країнах-членах Ради Європи. Окрему увагу приділено аналізу рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України, в яких суд підкреслював важливість дотримання міжнародних стандартів щодо права на свободу та недоторканність особи.

У контексті національного законодавства України право на свободу та особисту недоторканність закріплено в Конституції України та Кримінальному процесуальному кодексі України. Проте на практиці існує ряд проблем, пов'язаних з незаконними затриманнями, перевищенням строків утримання під вартою без судового рішення, а також зловживанням адміністративним арештом для затримання осіб з метою уникнення дотримання належної кримінальної процедури.

Мета статті полягає в аналізі існуючого стану правового регулювання та практики затримання осіб у контексті відповідності європейським стандартам. На основі аналізу рішень Європейського суду з прав людини зроблено висновки щодо необхідності подальшого реформування системи захисту прав затриманих осіб в Україні з метою забезпечення їх повної відповідності стандартам Європейської конвенції про захист прав людини та рекомендаціям Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: європейські стандарти, право на свободу та особисту недоторканність, затримана особа, затримання, правоохоронні органи.

Sakhnyuk V., Rohozinnikova K. European standards for ensuring the right to liberty and personal integrity of a detained person in the activities of law enforcement agencies

The article is devoted to the study of European standards for ensuring the right to liberty and security

of person in the activities of law enforcement agencies. The historical prerequisites for the emergence of this right are considered, starting with the principle of habeas corpus, which was first recorded in the Magna Carta of 1215 and which was further consolidated in the Habeas Corpus Act – the English law on personal freedom from 1769. The principle of habeas corpus provides for the protection of a person from arbitrary detention, which became the basis for the formation of modern international standards, in particular in the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 and the European Convention on Human Rights of 1950. The article also highlights the key provisions of Article 5 of the European Convention on Human Rights, which guarantees the right to liberty and security of person, as well as the mechanisms by which the European Court of Human Rights ensures compliance with this norm in the member states of the Council of Europe. Special attention is paid to the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine, in which the court emphasized the importance of compliance with international standards on the right to liberty and security of the person.

In the context of the national legislation of Ukraine, the right to liberty and security of the person is enshrined in the Constitution of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine. However, in practice there are a number of problems related to illegal detentions, exceeding the terms of detention without a court decision, as well as the abuse of administrative arrest to detain persons in order to avoid compliance with due criminal procedure.

The purpose of the article is to analyze the current state of legal regulation and practice of detaining

persons in the context of compliance with European standards. Based on the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, conclusions are drawn regarding the need for further reform of the system of protection of the rights of detained persons in Ukraine in order to ensure their full compliance with the standards of the European Convention on Human Rights and the recommendations of the European Court of Human Rights.

Key words: European standards, right to liberty and security of person, detained person, detention, law enforcement agencies.

Література

1. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 року. Верховна рада України : офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата доступу: 17.10.2024 року).

2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Верховна рада України : офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата доступу: 17.10.2024 року).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Верховна рада України : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата доступу: 17.10.2024 року).

4. Лоскутов Т. О. Обмеження та порушення права на свободу під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 12. С. 226–230.

5. Манукян В. І. Страсбурзьке право. Страсбурзький суд з прав людини. Право, практика, коментар / В. І. Манукян; пер. з рос. О. М. Уліщенко. Харків : Право, 2019. 560 с.

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. Верховна рада України : офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата доступу: 17.10.2024 року).

7. Політичні переслідування в контексті практики Європейського суду з прав людини. Українська Гельсінська спілка з прав людини: офіційний сайт. URL:

<https://www.helsinki.org.ua/articles/politychni-peresliduvannya-v-konteksti-praktyky-evropejskoho-sudu-z-prav-lyudyny/> (дата доступу: 17.10.2024 року).

8. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини (оновлено 31 грудня 2019 року). URL: www.echr.coe.int (дата доступу: 12.10.2024 року).

9. Постанова Верховного суду від 21.01.2020 року по справі № 756/8425/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87053575> (дата доступу: 10.10.2024 року).

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «PETKOV AND PROFIROV v. BULGARIA (coe.int)» від 24.06.2014 року (заява № 50027/08). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-145006%22%5D%7D> (дата доступу: 17.10.2024 року).

11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Енгель проти Нідерландів» від 48 червня 1976 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2825> (дата доступу: 15.10.2024 року)

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Луценко проти України» від 19.11.2012 року (заява № 6492/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_852#Text (дата доступу: 17.10.2024 року).

13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Миханів проти України» від 6.11.2008 року (заява № 75522/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_776#Text (дата доступу: 17.10.2024 року).

14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Огороднік проти України» від 5.02.2015 року (заява № 29644/10). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a68#Text (дата доступу: 17.10.2024 року).

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text> (дата доступу: 13.10.2024 року).

16. Федченко В. М., Захарко А. В. Класифікація видів затримання залежно від способу кримінальної процесальної регламентації. *Jurnalul Juridic Național*. 2019. С. 201–205.